

नखाप्रांनी येथे गुस्तरशिला भेदूनि करि । भ्रमाने आहे रे, गिरिकुहरि हा निद्रित हरि ॥

दक्षिण महाराष्ट्र

केसरी

तव स्मरण संतत स्फुरणदायी आम्हां घडो । त्वदीय गुणकीर्तनध्वनि सुरम्य कर्णी पडो ॥
स्वदेशहितचिंतनाविण दुर्जा कथा नावडो । तुझ्यासमचि आमुची तनुहि देशकार्यी पडो

१९ जानेवारी १५

सार्वजनिक काका

शिक्षण प्रसारासाठी आपले जीवन आणि सर्वस्व समर्पित करणारे विश्वनाथ तुकाराम यांचा व्ही. टी. पाटील यांच्या निधनाने कोल्हापूरच्या विविध क्षेत्रावर आपल्या कर्तृत्वाचा उसा उमटविणारे व्यक्तिमत्व काळाच्या पडद्याआड गेले आहे. अलीकडे धंदेवाईक शिक्षण संस्थांचे पेंव फुटल्याने 'शिक्षणमहर्षि' हा शब्द बदनाम झाला आहे. परंतु पन्नास वर्षापूर्वी केवळ महिलांना शिक्षण द्यायच्या ध्येयासाठीच राजाराम महाराजांच्या प्रेरणेने ताराराणी विद्यापीठाची स्थापना करून या संस्थेचे 'वटवृक्षात' रूपांतर करणारे व्ही. टी. हे खऱ्या अर्थाने शिक्षणमहर्षि होते. आपला चांगला चाललेला वकिली व्यवसाय सोडून त्यांनी शिक्षण प्रसाराच्या कार्याला वाहून घेतले. महिलांना बालवाडीपासून ते पदवीपर्यंतच्या शिक्षणाची सुविधा देणारी दक्षिण महाराष्ट्रातली ही पहिली संस्था होय! केवळ महिलांसाठीच महाविद्यालय चालवायचा धाडसी प्रयोग त्यांनी केला. पण तो यशस्वी झाला नाही. शिक्षणक्षेत्रात नवे प्रयोग करायच्या ध्यासाने पछाडलेल्या व्ही. टी.ंनी शिक्षणतज्ज्ञ जे. पी. नाईक यांच्या सहकार्याने गारगोटीला 'ग्रामीण विद्यापीठाची' स्थापना करून बहुजन समाजातल्या गरीब विद्यार्थ्यांसाठी उच्च शिक्षणाची दारे खुली केली. छत्रपति शिवाजी महाराजांचे गुरु 'मौनी महाराज' यांच्या नावे त्यांनी केलेले हे शैक्षणिक स्मारक अपूर्व असेच म्हणावे लागेल. एका गरीब शेतकरी कुटुंबात जन्मलेल्या व्ही. टी. ना प्रतिकूल परिस्थितीमुळे प्राथमिक शिक्षण दहाव्या वर्षीच सोडावे लागले होते. एक वर्षाच्या खंडानंतर त्यांनी अर्धवट राहिलेले आपले शिक्षण जिद्दीने पूर्ण केले, बी. ए., एल्. एल्. बी. अशा पदव्या मिळवल्या. वकिली व्यवसाय करीत असतानाच त्यांनी कोल्हापूर जिल्ह्याच्या राजकीय आणि सामाजिक क्षेत्रातल्या रचनात्मक कार्याला प्रारंभ केला. कोल्हापूर नगरपालिकेचे अध्यक्ष, इलाखा पंचायतीचे अध्यक्ष, स्कूल बोर्ड, कोल्हापूर कृषि उत्पन्न बाजार समिति अशा संस्थांची अध्यक्षपदेही त्यांनी भूषविली. शिवाय खंडात सर्वात मोठ्या असलेल्या 'शेतकरी सहकारी संघाच्या' स्थापनेतही त्यांचा मोलाचा वाटा होता. समाजप्रबोधन व लोकजागृतीसाठी सुरु झालेल्या आणि शिक्षण महाराष्ट्रात प्रसिद्ध असलेल्या दैनिक पुढारीचे संस्थापक आणि पहिले संपादकही व्ही. टी.च होते. महाराष्ट्रात कृषि-औद्योगिक क्रांतीचे वारे वाहू लागल्यावर त्यांनी दरगड आणि कागल या मागास तालुक्यांच्या विकासासाठी दूधगंगा-वेदगंगा सहकारी कारखान्याची यशस्वी उभारणी केली. विधानसभा आणि लोकसभेवरही ते निवडून गेले होते. राजकारणात असताना सत्तेच्या खुर्चीसाठी धावाधाव मात्र त्यांनी केला नाही. आयुष्याच्या उत्तरार्धात त्यांनी सक्रिय राजकारणातून स्वतःच निवृत्ति घेतली आणि शिक्षणप्रसार एवढेच आपले कार्यक्षेत्र मर्यादित ठेवले. पत्नी सौ. सरोजिनीदेवींच्या मृत्यूनंतर त्यांच्या संसाररथाचे एक चाक निखळले. तेव्हा आपली अर्धा कोटि रुपयांची मालमत्ताही त्यांनी निरीच्छपणे सरोजिनींच्या नावे विश्वस्त संस्था स्थापून ताराराणी विद्यापीठाला देऊन टाकली. आपण कोल्हापुरात आलो आणि येथेच सारे मिळविले, तेच शहराच्या मालकीचे आहे, या उदात्त भावनेनेच त्यांनी आपल्या संपत्तीचा त्याग केला होता. शिवाजी विद्यापीठाने त्यांच्या शैक्षणिक कार्याचा गौरव 'डी. लिट्.' ही पदवी देऊन केला. कर्मवीर भाऊराव पाटील सन्मानहि त्यांना मिळाला. जीवनातले जे ध्येय होते, ते त्यांनी गाठल्याने ते कृतार्थ होते. 'महाराणी ताराराणी' यांच्या नावे 'महिला विद्यापीठ' कोल्हापुरात सुरु व्हावे, ही त्यांची अखेरची इच्छा होती. त्यासाठी त्यांनी कारदरबारी प्रयत्नांची शर्थ केली. त्यांचे अपुरे राहिलेले हे स्वप्न पूर्ण करायची जबाबदारी शिक्षण आणि राजकीय क्षेत्रातल्या मंडळींची आहे. हे विद्यापीठ सुरु होणे, हे त्यांना खरी आदरांजलि ठरेल! व्ही. टी. पाटील ही व्यक्ति नव्हती, ती काकाजी यांना परिचित असलेली सार्वजनिक संस्था होती. त्यांच्या निधनाने महाराणी ताराराणींचा भक्त, शिक्षणप्रसारक हरपला आहे, जुन्या पिढीतील एक दुवा निखळला आहे!